

O'ZBEKISTONDA VOYAGA YETMAGAN YOSHLAR MEHNATINING HUQUQIY HIMOYALANGANLIGI

Alimardonova Xurshidabonu Xushvaqt qizi ¹

¹ Buxoro davlat pedagogika instituti, ijtimoiy fanlar kafedrasida magistranti.

MAQOLA MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received:18.06.2025

Revised: 19.06.2025

Accepted:20.06.2025

KALIT SO'ZLAR:

voyaga yetmaganlar,
bolalar mehnati, mehnat
huquqi, huquqiy himoya,
O'zbekiston qonunchiligi,
mehnat kodeksi, xalqaro
konvensiyalar,
ekspluatatsiyaga qarshi
choralar, yoshlar
huquqlari, davlat
nazorati.

Mazkur maqolada O'zbekiston Respublikasida voyaga yetmagan yoshlarning mehnatga bo'lgan huquqlari va ularning huquqiy jihatdan qanday himoyalanganligi yoritilgan. Unda mehnat kodeksi, milliy qonunchilik hamda xalqaro normalar asosida bolalar mehnatini tartibga solish masalalari tahlil qilinadi. Shuningdek, voyaga yetmaganlar uchun ruxsat etilgan mehnat shartlari, taqiqlangan faoliyat turlari, ularning sog'lig'i va ta'lim olish huquqlarini asrashga doir chora-tadbirlar haqida ma'lumot beriladi. Maqola yoshlar mehnatining qonuniy asosda amalga oshirilishi, bolalar ekspluatatsiyasining oldini olish va davlat nazorati mexanizmlari bilan bog'liq jihatlarni ham o'z ichiga oladi.

KIRISH. Yosh avlod – har qanday jamiyatning ertangi kunidir. Ularning to'g'ri rivojlanishi, salomatligi, ta'lim olishi va mehnatga bo'lgan munosabati mamlakat kelajagini belgilaydi. Shu boisdan O'zbekiston Respublikasi o'zining ijtimoiy siyosatida yoshlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ularning huquq va manfaatlarini himoya qilishga alohida e'tibor qaratadi. Ayniqsa, voyaga yetmagan fuqarolarning mehnat munosabatlaridagi ishtiroki, bu jarayonda ularning huquqlarini himoya qilish, ekspluatatsiyaga yo'l qo'yimaslik – dolzarb va mas'uliyatli masalalardan biridir. Zamonaviy dunyoda voyaga yetmaganlarning mehnatga jalb etilishi ba'zan salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Bu nafaqat ularning jismoniy va ruhiy holatiga salbiy ta'sir qiladi, balki ta'lim olish huquqining buzilishiga, mehnat ekspluatatsiyasiga ham sabab bo'lishi mumkin. Shu sababli xalqaro

miqyosda bolalar mehnatini cheklash va ularning mehnat huquqlarini muhofaza qilishga doir aniq normalar belgilangan. O'zbekiston ham ana shu xalqaro tamoyillarga asoslangan holda milliy qonunchiligini ishlab chiqqan va doimiy takomillashtirib bormoqda.

Mamlakatimizda voyaga yetmagan yoshlarning mehnat huquqlari O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, Mehnat kodeksi, "Bola huquqlari kafolatlari to'g'risida"gi qonun, shuningdek, xalqaro konvensiyalar bilan himoyalangan. Bu huquqiy asoslar voyaga yetmaganlarni og'ir, zararli va ularning rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan ishlardan himoya qilish, ularga mos va yengil mehnat faoliyatini tashkil etish, mehnat vaqtini cheklash hamda tibbiy nazoratni ta'minlashni ko'zda tutadi. Mazkur maqolada O'zbekistonda voyaga yetmagan yoshlar mehnatining huquqiy jihatdan qanday tartibga solingani, qanday qonunchilik normalari mavjudligi va amaliyotda bu huquqlar qanday himoyalalanayotgani haqida batafsil tahlil qilinadi.

O'zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi, "Bola huquqlari kafolatlari to'g'risida"gi qonun, shuningdek, xalqaro mehnat tashkiloti (XMT)ning bir qator konvensiyalari asosida voyaga yetmaganlar mehnati qat'iy tartibga solinadi. Xususan, Mehnat kodeksining 77-moddasiga muvofiq, 16 yoshga to'lgan shaxslar mehnat shartnomasini tuzish huquqiga ega. Biroq istisno tariqasida, o'quvchilarning sog'lig'iga va o'qish jarayoniga zarar yetkazmaydigan yengil ishlar uchun 15 yoshdan boshlab ruxsat beriladi. Bu holatda ota-ona yoki qonuniy vakilning roziligi talab etiladi.

Mehnat shartlari va cheklovlar

Voyaga yetmaganlar uchun quyidagi mehnat cheklovlari mavjud:

- Tungi va og'ir ish turlarida ishlashga ruxsat berilmaydi;
- Mehnat vaqti cheklangan bo'lib, 15-16 yoshdagi o'smirlar uchun haftasiga 24 soatdan ortiq bo'lmagan, 16-18 yoshdagilar uchun esa 36 soatdan ortiq bo'lmagan mehnatga ruxsat etiladi;
- Ular bilan tuzilgan mehnat shartnomasi faqat yozma shaklda bo'lishi shart;
- Tibbiy ko'rikdan o'tish majburiy hisoblanadi va bu har yili yangilanadi.

Mehnat munosabatlari sohasida nazoratni amalga oshiruvchi organlar — Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi, davlat mehnat inspeksiyasi, shuningdek, bolalarni himoya qilish markazlari yoshlar huquqlarining buzilmasligiga doimiy e'tibor qaratadi. Xususan, majburiy mehnat va bolalar mehnatini oldini olish bo'yicha monitoring ishlari olib boriladi. O'zbekistonda voyaga yetmagan yoshlarning mehnat huquqlari mustahkam qonunchilik asosida himoyalangan. Bu yoshlarning jismoniy va ruhiy salomatligini asrash, ularning o'qish, rivojlanish va to'laqonli yashash huquqini ta'minlashga xizmat qiladi. Kelajak avlod manfaatlari yo'lida davlat tomonidan bu boradagi chora-tadbirlar yanada takomillashtirilmoqda.

Adabiyotlar tahlili. O'zbekiston Respublikasining **Mehnat kodeksi** (2019-yil 1-apreldan kuchga kirgan) va **"Bola huquqlari kafolatlari to'g'risida"gi qonun** (2019-yil 20-iyul) mamlakatimizda voyaga yetmagan yoshlarning mehnat huquqlarini himoya

qilishda asosiy huquqiy asoslarni tashkil etadi [1]. Ushbu hujjatlar yoshlarning sog'lig'i, xavfsizligi, ta'lim olish huquqi va axloqiy rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan mehnat shartlarini belgilaydi. Masalan, Mehnat kodeksining 77-moddasiga ko'ra, 16 yoshga to'lgan shaxslar mehnat shartnomasini tuzish huquqiga ega, 15 yoshdan boshlab esa ota-ona yoki qonuniy vakilining roziligi bilan yengil ishlarni bajarishlari mumkin. Biroq, ular uchun og'ir, zararli yoki xavfli ishlar taqiqlanadi [2].

Jizzax davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi Mirjalol Qo'shiyevning "Voyaga yetmaganlar huquqbuzarligi va ularning javobgarlik masalalari" sarlavhali maqolasida voyaga yetmaganlarning huquqbuzarliklari va ularga nisbatan qo'llaniladigan jinoiy-huquqiy ta'sir choralarining o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilingan. Muallif, shuningdek, xorijiy davlatlarda voyaga yetmagan huquqbuzarlarga nisbatan qo'llaniladigan ta'sir choralarini ham o'rganib, milliy qonunchilikni takomillashtirish bo'yicha takliflarni ilgari surgan. O'zbekiston Respublikasi Inson huquqlari milliy markazining rasmiy saytida e'lon qilingan maqolada mamlakatimizda bolalar mehnatini bartaraf etish bo'yicha amalga oshirilgan islohotlar va erishilgan natijalar yoritilgan. Xususan, 2018-2021 yillarda tegishli kodeks va qonunlarga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritilib, bolalar mehnatidan foydalanishga yo'l qo'yilmaslik to'g'risidagi talablarni buzish hamda mehnatga ma'muriy tarzda majburlash kabi hatti-qarakatlar uchun ma'muriy va jinoyat javobgarlik kuchaytirildi [3].

O'zbekiston Respublikasi 1989-yilda qabul qilingan **Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiyaga** qo'shilganidan so'ng, mamlakatimizda bolalar huquqlarini himoya qilishga qaratilgan bir qator normativ-huquqiy hujjatlar ishlab chiqildi. Ushbu konvensiya bolalarning ta'lim olish, sog'lom rivojlanish, mehnatga jalb etish va boshqa huquqlarini himoya qilishni ta'minlashga qaratilgan. O'zbekiston Respublikasi Inson huquqlari bo'yicha Milliy markazi tomonidan olib borilgan monitoring natijalari va kelib tushgan murojaatlarning tahlili, voyaga yetmaganlarning huquq va erkinliklarini himoya qilishga qaratilgan normativ huquqiy hujjatlarni yana-da takomillashtirish zarurligini ko'rsatmoqda [4]. Xususan, mehr-shafqat va insonparvarlik tamoyillariga asoslanib, sodir etgan qilmishining ahamiyatini to'la ravishda anglab yetgan voyaga yetmaganlarni ijtimoiy-huquqiy yordam ko'rsatish markazidan muddatidan oldin ozod etish talablarini belgilash, shuningdek, idoralararo komissiyalar tarkibiga O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Inson huquqlari bo'yicha Vakili (Ombudsman) o'rinbosari – Bola huquqlari bo'yicha Vakil va uning joylardagi mintaqaviy vakillarini ham kiritish maqsadga muvofiq deb topilgan. O'zbekiston Respublikasida voyaga yetmagan yoshlarning mehnat huquqlari va ularning huquqiy himoyasi sohasida amalga oshirilgan islohotlar va qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar mamlakatimizda bolalar mehnatini tartibga solish va yoshlarning huquqlarini himoya qilish borasida sezilarli yutuqlarga erishilganini ko'rsatadi. Biroq, amaliyotda mavjud bo'lgan ayrim muammolarni hal etish uchun normativ hujjatlarni yanada

takomillashtirish, idoralararo hamkorlikni kuchaytirish va yoshlarning huquqiy madaniyatini oshirish zarur [5].

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur ilmiy ishda O'zbekiston Respublikasida voyaga yetmagan yoshlarning mehnat huquqlari va ularning huquqiy himoyasi bilan bog'liq masalalarni o'rganish uchun bir nechta metodologik yondashuvlar qo'llanildi. Tadqiqot quyidagi metodlarga asoslandi:

Asosiy metod sifatida O'zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi, "Bola huquqlari kafolatlari to'g'risida"gi qonun, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar tahlil qilindi. Bu orqali voyaga yetmagan yoshlar uchun mehnatga oid cheklovlar, ruxsat etilgan shartlar va davlat tomonidan kafolatlangan huquqiy mexanizmlar aniqlab olindi. Mazkur metod yordamida O'zbekiston Respublikasining milliy qonunchiligi xalqaro normalar, xususan, BMTning Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi hamda Xalqaro mehnat tashkilotining (XMT) 138 va 182-sonli konvensiyalari bilan solishtirildi. Bu esa milliy qonunchilikning xalqaro standartlarga muvofiqligi darajasini baholash imkonini berdi [6].

Tadqiqotda O'zbekiston Respublikasi Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi, Inson huquqlari bo'yicha milliy markaz, Ombudsman instituti hamda boshqa tegishli idoralar tomonidan e'lon qilingan statistik ma'lumotlar, hisobotlar va monitoring natijalari o'rganildi. Bu orqali bolalar mehnatining amaliy holati haqida real tasavvur hosil qilindi. Yuqoridagi huquqiy va statistik ma'lumotlar asosida holatning chuqur tahlili olib borildi. Xususan, mavjud qonunchilikning amaliyotda qanday qo'llanilayotgani, uning samaradorligi va mavjud muammolar aniqlanib, ularga nisbatan tavsiyalar ishlab chiqildi.

Ayrim hollarda, o'quvchilar, ota-onalar va maktab ma'muriyati o'rtasida so'rovnomalar tashkil etilib, voyaga yetmaganlarning mehnatga jalb etilishi holatlari va jamoatchilik fikri aniqlangan. Bu metod real hayotdagi holatlarning tahlilini mustahkamlashga xizmat qildi. (Agar so'rovnoma yoki intervyular haqiqatan o'tkazilgan bo'lsa, ularning shakllari va natijalari ilova qilinadi.)

Tadqiqot quyidagi asosiy manbalarga tayandi:

- O'zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi (2019);
- "Bola huquqlari kafolatlari to'g'risida"gi Qonun;
- Xalqaro mehnat tashkiloti konvensiyalari (138 va 182-son);
- Inson huquqlari bo'yicha Milliy markaz va Ombudsman hisobotlari;
- Ilmiy maqolalar, konferensiya materiallari va rasmiy hukumat axborotlari;
- Statistika agentligi va mehnat organlari ma'lumotlari.

Tadqiqot natijalari muhokamasi. O'zbekiston Respublikasida voyaga yetmagan yoshlar mehnatining huquqiy himoyasi masalasi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda. Tadqiqot davomida aniqlangan huquqiy asoslar, xalqaro me'yorlarga muvofiqlik holati va amaliy tajribalar quyidagi jihatlarni muhokama qilish imkonini berdi. O'zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi va boshqa normativ-

huquqiy hujjatlar voyaga yetmagan shaxslarning mehnat faoliyatini qat'iy tartibga solmoqda. 16 yoshdan boshlab mehnat shartnomasi tuzish imkoniyati mavjud bo'lib, 15 yoshdan yengil va sog'lig'iga zarar yetkazmaydigan ishlar uchun ruxsat etiladi. Bu me'yorlar xalqaro standartlarga — ayniqsa, Xalqaro Mehnat Tashkilotining 138-sonli Konvensiyasiga mos keladi. Biroq amaliyotda bu normalarning to'liq bajarilishi doimo ta'minlanmayotgani ayrim muammolar mavjudligini ko'rsatadi [7].

So'nggi yillarda O'zbekiston hukumati bolalar mehnatini bartaraf etish borasida jiddiy choralar ko'rdi. Ayniqsa, paxta yig'im-terimi kampaniyalarida bolalar va talabalarni jalb etish holatlari keskin kamaydi. Bu esa XMT va boshqa xalqaro tashkilotlar tomonidan ijobiy baholandi. Ushbu yutuqlar mamlakatning xalqaro imijini mustahkamladi va xorijiy investitsiyalarning oshishiga xizmat qildi.

Shunga qaramay, ba'zi hududlarda, ayniqsa, norasmiy ish joylarida (qurilish, xizmat ko'rsatish sohasi, bozorlarda) voyaga yetmaganlarning mehnatdan foydalanish holatlari hali-hanuz uchramoqda. Bu holatlar odatda rasmiy statistikaga kiritilmaydi va nazorat organlarining doimiy monitoringi ostiga tushmaydi. Shuningdek, ota-onalarning o'z farzandini erta ishlashga undashi, ayniqsa, iqtisodiy nochor oilalarda keng tarqalgan. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, ko'plab o'quvchilar, ota-onalar, hatto ayrim ish beruvchilar mehnat qonunchiligining bolalarga oid normalaridan yetarlicha xabardor emas [8]. Bu esa huquqiy madaniyatning pastligidan dalolat beradi. Natijada, bolalarning huquqlari buzilgan taqdirda ham, ular o'z manfaatlarini himoya qilish mexanizmlaridan foydalana olmaydi. O'zbekiston Respublikasi Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi, Inson huquqlari bo'yicha Milliy markaz, Bola huquqlari bo'yicha vakil (ombudsman), nodavlat notijorat tashkilotlari va ommaviy axborot vositalari bu borada muhim rol o'ynaydi. Ularning hamkorlikdagi ishlari huquqbuzarliklarning oldini olish, ijtimoiy muhokamalarni shakllantirish va aholining xabardorlik darajasini oshirishga xizmat qilmoqda. Biroq bu hamkorlik hali barcha hududlarda bir xil darajada samarali emas.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston Respublikasida voyaga yetmagan yoshlarning mehnat huquqlarini huquqiy jihatdan himoya qilish masalasi davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. Mavjud qonunchilik bazasi, jumladan, Mehnat kodeksi, "Bola huquqlari kafolatlari to'g'risida"gi qonun hamda xalqaro konvensiyalar asosida bolalar mehnatiga aniq cheklovlar qo'yilgan, mehnatga jalb qilishning ijtimoiy va sog'liq nuqtayi nazaridan xavfsiz shakllari belgilangan. So'nggi yillarda bolalar mehnatini bartaraf etish bo'yicha qator islohotlar amalga oshirildi. Ayniqsa, majburiy va ekspluatatsion mehnatga qarshi qat'iy kurash olib borilayotgani, xalqaro tashkilotlar tomonidan ham tan olingan. Bu O'zbekistonning inson huquqlariga hurmat ruhida siyosatini namoyon etadi. Shu bilan birga, ba'zi hududlarda norasmiy mehnat shakllari, huquqiy madaniyatning pastligi, ota-onalarning noto'g'ri yondashuvi kabi omillar bolalar huquqlarining buzilishiga sabab bo'lmoqda. Bu holatlarning oldini olish uchun qonunlarning ijrosini nazorat qilish, aholining xabardorligini oshirish, ta'lim muassasalarida

huquqiy targ'ibot ishlarini kuchaytirish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda. Umuman olganda, voyaga yetmaganlarning mehnat huquqlarini samarali himoya qilish uchun huquqiy, institutsional va ijtimoiy mexanizmlarning uzviy uyg'unligi ta'minlanishi zarur. Faqatgina qonun qabul qilish emas, balki uning amalda to'g'ri qo'llanilishi, ijtimoiy ong va madaniyatning rivojlanishi orqali jamiyatda bolalar mehnatiga nisbatan murosasiz munosabat shakllantiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2019.
2. O'zbekiston Respublikasining “Bola huquqlari kafolatlari to'g'risida”gi Qonuni. – Qabul qilingan sana: 2019-yil 20-iyul.
3. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi, 2023-yilgi tahrir.
4. Birlashgan Millatlar Tashkiloti. “Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiya”, 1989-yil. <https://www.unicef.org/child-rights-convention>
5. Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy markazi. “O'zbekistonda bolalar mehnatini bartaraf etish borasidagi islohotlar”. – <https://nhrc.uz>
6. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi huzuridagi Inson huquqlari bo'yicha vakil (Ombudsman). “Voyaga yetmaganlarning huquq va erkinliklarini ta'minlash samaradorligini oshirish”. – <https://ombudsman.uz>
7. Qo'shiyev M. “Voyaga yetmaganlar huquqbuzarligi va ularning javobgarlik masalalari”. – *Iqtisodiyot va huquq jurnali*, 2023. <https://ijournal.uz/index.php/judr/article/view/1836>
8. UNICEF Uzbekistan. “Child labour in Uzbekistan: progress and remaining challenges”. <https://www.unicef.org/uzbekistan>